

бібліотека шкільного психолога

Адаптація учнів до шкільного навчання

1–10 класи

Алгоритми вирішення нетипових дитячих проблем

ВИДАВНИЦТВО
РАНOK

УДК 37.015.3(07)
ББК 88.8я721
А28

Серія «Бібліотека шкільного психолога»

Рецензенти:

- З. В. Рябова*, кандидат педагогічних наук, проректор з науково-методичної роботи КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»;
А. В. Поденко, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;
Г. В. Щелкунова, практичний психолог ХЗОШ № 51 м. Харкова

Укладачі:

- О. Є. Марінушкіна*, завідувач Центру практичної психології та соціальної роботи КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»;
Ю. О. Замазій, методист Центру практичної психології та соціальної роботи КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

Адаптація учнів до шкільного навчання. 1–10 класи / Уклад.: А28 О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій; За заг. редакцією Л. Д. Покрової. — Х.: Вид-во «Ранок», 2011. — 192 с. (Бібліотека шкільного психолога).

ISBN 978-617-540-240-5

Посібник містить методичні рекомендації щодо адаптації шестирічних дітей до навчання в школі, учнів п'ятих класів — до шкільного навчання в середній ланці, учнів десятих класів — до навчання в старшій школі. У книзі розкрито психологічні особливості дітей певного віку, указані прояви адаптації та дезадаптації дитини, надані рекомендації щодо діагностики типових труднощів, які виникають у процесі переходу від однієї ланки навчання до іншої, шляхи їх подолання.

Посібник призначений для працівників психологічних служб закладів освіти, керівників психологічних служб районів (міст) області, учителів та адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів.

УДК 37.015.3(07)
ББК 88.8я721

Навчальне видання

Серія «Бібліотека шкільного психолога»

АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ. 1–10 КЛАСИ

Укладачі: *Марінушкіна Олена Євгенівна,*
Замазій Юлія Олександрівна

Редактор *Т. Г. Левченко*, технічний редактор *О. В. Романова*

Код Н15555У. Підписано до друку 13.04.2011. Формат 60×90/16.

Папір друкарський. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10.

ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.

61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

З питань реалізації: (057) 712-91-44, 712-90-87. E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua

«Книга поштою»: (057) 717-74-55. E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

ISBN 978-611-540-240-5

© О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій, 2011
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2011

ВСТУП

Вплив сучасних досить суперечливих кризових соціально-економічних і морально-психологічних труднощів викликає перенапруження сьогоднішньої школи, якій усе складніше виконувати свої обов'язки, адже все частіше в її функціонуванні з'являються перебої, конфлікти.

Сучасне емоційне напруження охопило не лише доросле населення. Із ранніх років дітей переслідують тривожні чекання, конкуренція:

- конкурси в престижні школи — гімназії та ліцеї;
- спеціалізовані класи;
- спортивні школи.

Наприклад, за останні роки спорт утратив свій суто ігровий і оздоровлювальний характер. Дослідження показують, що надто раннє залучання до великого спорту з його змаганнями та чемпіонатами вищого рівня стає важким тягарем для незміцнілої психосоматики дитини. Адже відомо, що близько 30 % учнів по закінченні школи мають серйозні нервово-психічні розлади.

Останнім часом проблема дезадаптації дітей і підлітків активно обговорюється різними спеціалістами. Цьому питанню присвячені численні медичні, психофізіологічні та психологічні дослідження, згідно з даними яких уже в початкових класах виявляються 25—30 % дітей з різними проявами шкільної дезадаптації. Несвоєчасне розпізнання їх характеру й природи, відсутність спеціальних індивідуально-коригуючих програм призводять не тільки до хронічного відставання в засвоєнні шкільних програм, а й до порушень психосоціального розвитку дитини, до різних форм відхилень у поведінці.

Посилення явищ дезадаптивного характеру в навчально-виховному процесі пов'язане зі збільшенням непрогнозованих критичних ситуацій у повсякденному житті, особливо, як свідчить практика роботи школи, вони загострюються в момент вступу до школи, період первинного засвоєння вимог, які висуває нова соціальна ситуація.

Сьогодні від 15 до 40 % дітей відчувають яскраво виявлені психологічні труднощі при адаптації до шкільного життя (Н. М. Заваденко, Р. В. Овчарова та ін.). Рівень дезадаптації школярів і форми її виявлення коливаються від незначних мотиваційних і поведінкових порушень до повної відмови відвідувати школу. На момент вступу до школи та період первинного засвоєння вимог, які висуває нова соціальна ситуація, зростає поширеність невротичних реакцій, нервово-психічних та соматичних розладів порівняно з дошкільним віком.

Якісно нова, порівняно з родиною, дитячим садком атмосфера шкільного навчання, яка складається із сукупності емоційних, розумових, вольових, комунікативних, фізичних навантажень, висуває нові складні вимоги не лише до психофізіологічної конституції дитини, її пізнавальних можливостей, але й до адаптивних ресурсів особистості. Зміна умов життя й діяльності здатні викликати у першокласників емоційну дезадаптацію. Такі реакції дітей на шкільні труднощі, як почуття тривожності, невпевненості, страх перед учителем, однокласниками, виконанням завдань, занурення в себе, розгальмована або загальмована поведінка, свідчать про явні ознаки емоційної дезадаптації.

АДАПТАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ «АДАПТАЦІЯ» І «ДЕЗАДАПТАЦІЯ»

Для повного уявлення й опанування поданого теоретичного та практичного матеріалу зупинимося на найбільш поширених у вітчизняній психолого-педагогічній науці тлумаченнях понять, які будуть розглядатися в даному посібнику.

Адаптація — це процес активного пристосування індивіда до умов нового середовища, при послідовному досягненні результатів: у суспільстві, колективі, сім'ї і стосовно себе.

Адаптація дитини до школи — процес пристосування, зміни психіки дитини в умовах переходу до систематичного організованого шкільного навчання. У цей період відбувається перебудова пізнавальної, мотиваційної й емоційно-вольової сфер молодшого школяра.

Адаптація включає такі **підвиди**:

- фізіологічний (тілесний);
- психологічний (внутрішній світ);
- соціальний (зовнішні прояви в сім'ї та колективі).

Також адаптація — це схема, або стиль розв'язання різних видів **проблем**, наприклад:

- тимчасова (при тимчасовому перебуванні в колективі або ситуації);
- постійна (при спілкуванні зі шкільними друзями або батьками вдома);
- важка (коли проблема потребує довгого та терплячого розв'язання);
- проста (проблема розв'язується сама по собі);
- розв'язувана;
- нерозв'язувана (коли людина вважає, що з її проблеми немає виходу);
- взагалі не проблема, залежно від ситуації, колективу та самої людини, бо саме вона визначає для себе постановку даного питання.

Слід зазначити, що сама людина може помічати або не помічати дану проблему, відповідно до її актуальності на даний момент і особистої стратегії самоствердження.

Явище, протилежне процесу адаптації, — **дезадаптація** — трактується як процес, пов'язаний із переключенням з одних умов життя й, відповідно, звиканням до інших. Також дезадаптація — це нездатність або неможливість індивіда пристосуватися до умов і вимог соціального оточення.

Виділяють декілька **стадій навчальної дезадаптації**:

- навчальна декомпенсація — стан, що характеризується виникненням проблем у вивченні одного чи декількох шкільних предметів на фоні збереження загального інтересу до школи;
- шкільна дезадаптація — стан дитини, коли на фоні труднощів навчання на першому плані з'являються порушення поведінки, конфлікти з педагогами, пропускання занять тощо;
- соціальна дезадаптація — стан дитини, коли відбувається повна втрата інтересу до навчання, перебування в шкільному колективі, перехід до асоціальних груп, захоплення алкогольними напоями, наркотиками;
- криміналізація середовища перебування дитини.

АДАПТАЦІЯ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ

Після вступу до школи докорінно змінюються умови життєдіяльності дитини, провідною стає навчальна діяльність. Режим шкільних занять потребує значно вищого, ніж у дошкільному дитинстві, рівня продуктивності поведінки. Необхідність налагоджувати та підтримувати стосунки з педагогами й однолітками під час спільної діяльності потребує розвинених навичок спілкування. Діти цього віку прагнуть задовольнити не тільки пізнавальну потребу, але й потребу в новому соціальному статусі, який вони отримують, включаючись у нову серйозну діяльність — навчання. Це спричиняє появу такого психологічного новоутворення, яке називається «внутрішньою позицією школяра».

Початкова школа — важливий етап у житті школярів, оскільки саме в цей період відбувається перебудова свідомості

дитини, її емоційної сфери, соціальна та психологічна адаптація до умов школи.

Важливим моментом адаптації дитини до школи є **фізіологічна адаптація**, яка має такі етапи:

- 1) орієнтувальний, коли на весь комплекс нових впливів, які пов'язані з початком систематичного навчання, відповідають бурхливою реакцією практично всі системи організму;
- 2) нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить якісні оптимальні (чи близькі до оптимальних) варіанти реакцій на ці впливи;
- 3) відносно стале пристосування, коли організм знаходить найкращі варіанти реагування на навантаження, з меншим напруженням усіх систем.

Яку б роботу не виконував школяр, чи то розумова праця — опанування нових знань, чи психологічне навантаження — спілкування у великому і різноманітному колективі, — кожна із систем організму повинна відреагувати своїм напруженням. Чим більше напруження вимагається від кожної системи, тим більше ресурсів витрачає організм. Учитель повинен знати, що можливості дитячого організму не безмежні, а тривале напруження і пов'язані з ним утоми й перевтома можуть призвести до порушення здоров'я.

Діти, що мають достатній досвід спілкування, розвинули мову, сформовані пізнавальні мотиви й уміння довільно-вольової регуляції поведінки, легко адаптуються до шкільних умов. Часто у вигідніших умовах опиняються діти, що відвідували дитячий садок, оскільки там елементи готовності до шкільного навчання цілеспрямовано формуються педагогічними впливами. Діти, які не відвідували дошкільні заклади, користувалися більш пильною й індивідуалізованою увагою батьків. Вони зазвичай мають певні переваги в пізнавальній сфері, але часто не мають достатнього досвіду стосунків і займають егоцентричну особистісну позицію. Труднощі, що виникають унаслідок недостатньої готовності до школи, можуть бути причиною дезадаптації дитини. Нездатність поводитися адекватно і невдачі в навчальній діяльності, закріплюючись, спричинюють виникнення так званих *шкільних неврозів*.

ПРОБЛЕМА ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Емоційна дезадаптація молодшого школяра — це психічний стан, викликаний стійким, тривалим напруженням, який проявляється в дисфункції механізмів саморегуляції, зниженні продуктивності пізнавальних процесів та загостренні комунікативних проблем.

Причини емоційної дезадаптації пов'язані зі специфікою сімейного виховання, процесом навчання в школі, стилем взаємодії вчителя з учнями, індивідуально-психологічними властивостями самої дитини.

Розв'язання проблеми шкільної дезадаптації пов'язане з ранньою діагностикою симптомів і факторів ризику, з розробкою диференційованих програм корекційного навчання, з пошуком ефективних засобів психолого-педагогічної підтримки вчителів і батьків дезадаптованих учнів.

Більшість дослідників виділяють шкільну дезадаптацію в «самостійний феномен», що виникає в результаті невідповідності соціопсихологічного чи психофізіологічного статусу дитини стосовно вимог нової соціальної ситуації, тобто ситуації шкільного навчання. Помилкова оцінка характеру та причин труднощів, які виникають в учнів на початку навчання в школі, запізніле виявлення дітей, не готових до навчальної діяльності, породжує більш складні проблеми. Нерозв'язані в дошкільному та молодшому шкільному віці проблеми стають основою для різноманітних відхилень у психосоціальному розвитку на наступних етапах онтогенезу, з особливою гостротою виявляються у підлітковому віці, коли ефективність корекційної допомоги знижується.

До числа основних первинних зовнішніх ознак проявів шкільної дезадаптації вчені одностайно відносять утруднення в навчанні та різні порушення шкільних норм поведінки.

Основні чинники, які можуть бути **причиною шкільної неуспішності:**

- недоліки в підготовці дитини до школи;
- соціально-педагогічна занедбаність;
- тривала та масивна психічна депривація;

- соматична ослабленість дитини;
- порушення формування шкільних навичок (дислексія, дисграфія);
- рухові порушення;
- емоційні розлади.

Під впливом постійних невдач, що виходять за рамки власне навчальної діяльності й розповсюджуються на сферу взаємостосунків з однолітками, у дитини формується відчуття власної малоцінності, з'являються спроби компенсувати власну неспроможність. А оскільки вибір адекватних засобів компенсації в цьому віці обмежений, то самоактуалізація часто здійснюється в протидії шкільним нормам, що може усвідомлюватися різною мірою. Це реалізується в порушеннях дисципліни, підвищеній конфліктності, які на фоні втрати інтересу до школи поступово інтегруються в асоціальну особистісну спрямованість. Нерідко в таких дітей виникають нервово-психічні й психосоматичні розлади (Ш. О. Амонашвілі, 1984).

Шкільна дезадаптація дитини — явище багатогранне. Відставання в навчанні зумовлене такими **чинниками**:

- методика навчання;
- особистість учителя;
- допомога дитині з боку батьків;
- атмосфера в школі й класі;
- місце дитини у взаємостосунках із дітьми і вчителями;
- особистість самої дитини.

Відставання в розвитку і низькі показники шкільної успішності — це не одне і те ж. При відставанні в розвитку ми можемо говорити про наявність затримок дозрівання інтелектуальних, вольових, мотиваційних структур порівняно з віковою нормою. Тоді як шкільна неуспішність може бути викликана впливом середовища, методики навчання, позиції учня і т. п. Таким чином, неуспішні учні — група неоднорідна. До неї потрапляють діти з різноманітними перешкодами до навчання.

При розв'язанні проблеми дезадаптації школярів різного віку враховують вікові особливості психології дитини. Відомі психологи та педагоги сформували поняття «**провідна**

діяльність», яка відіграє головну роль у розвитку особистості на певному віковому етапі й характеризується такими суттєвими ознаками:

1. У процесі провідної діяльності виникають і розвиваються нові види діяльності.
2. Усередині провідної діяльності формуються та перебудовуються психічні пізнавальні процеси.
3. Від провідної діяльності залежать головні психологічні зміни особистості дитини й підлітка.

Отже, для нормального онтогенетичного розвитку особистості, для психофізіологічного зростання й подолання труднощів і протиріч, що з'являються, необхідно забезпечити перш за все формування провідного типу діяльності. Д. Б. Ельконін указав на такі **головні види діяльності** для дитячого та підліткового віку:

- дитинство (0—1 рік) — безпосередньо-емоційне спілкування;
- раннє дитинство (1—3 роки) — предметно-маніпулятивна діяльність;
- дошкільний вік (3—6 років) — сюжетно-рольова гра;
- молодший шкільний вік (6—10 років) — навчальна діяльність;
- молодший підлітковий вік (10—15 років) — інтимно-особисте спілкування;
- старший підлітковий вік (15—17 років) — навчально-професійна діяльність.

Проблеми шкільної дезадаптації молодшого школяра пов'язані з проблемами й відставаннями в навчальному процесі. **Причини** цього найрізноманітніші:

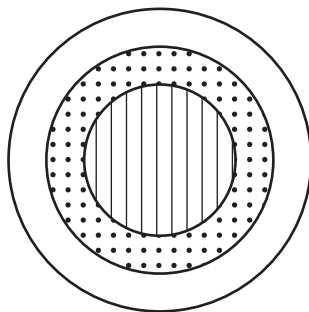
- сімейна занедбаність (іноді з раннього дитинства чи дошкільного віку);
- уповільнений темп психосоціального розвитку особистості дитини;
- відсутність ігрових інтересів у інфантильної дитини, якщо вдома немає іграшок;
- погана кмітливість;
- відсутність навичок спілкування з дорослими та ровесниками.

У результаті всього цього дитина часто зазнає з боку дорослих психологічного тиску, викликаного почуттям батьківського розчарування, яке вони не хочуть або не можуть приховувати. Батьки вимагають від дитини, щоб вона робила уроки, грала в ігри, спілкувалася «як усі!» тощо. Дитина (6—7 років) не в змозі задовольнити потреби батьків і того мікросередовища, у якому вона перебуває. Відсутність одного з батьків також утруднює виховання дітей, однак і в повних родинях діти часто позбавлені батьківської уваги. Якщо, наприклад, батько й мати не хочуть поступитися своїми професійними інтересами, то зайняті на виробництві, завантажені домашніми справами, вони менше приділяють уваги своїм дітям. Тому дитина переймається ворожістю до тієї причини, яка послужила основою збайдужіння батьків до її навчальної діяльності. Проте молодші школярі дуже довго не вважають винуватцем власного становища і вчителя, оскільки він у їхніх очах має особливу силу, а його думка стає їхнім власним поглядом.

Для невстигаючих молодших школярів характерним є звернення до **компенсаторної поведінки**. Це пов'язане з прагненням досягти успіху в обхід основного змісту поставлених вимог. Часто вчителів початкової школи радує прагнення невстигаючих учнів старанно виконувати громадські доручення. Їх послужливість, рухливість, готовність виконати доручення, наприклад, господарські завдання, розцінюються як ознака доброзичливої натури. Та й неуважний або некомпетентний учитель, вчасно не помітивши, що активність дитини лише маскує проблеми самоствердження її особистості, незабаром виявляє, що «характер учня починає псуватися». Подібне відбувається тоді, коли настає другий варіант компенсаторної поведінки — дитина стає грубою, зарозумілою, зухвалою, а часом жорстокою і мстивою.

Залишившись без доброї психологічної підтримки сім'ї і школи (учителя), діти шукають собі покровителів у неформальному середовищі. Б. М. Алмазов пропонує уявити проблеми середовищної адаптації дітей молодшого шкільного віку у вигляді трьох кіл, які нашаровуються одне на одне.

У центрі (сектор із вертикальним штрихуванням) перебувають діти, повністю адаптовані в шкільному колективі: вони навчаються, користуються прихильністю учителів і приятелю товаришів. Такі діти упевнені в собі, залюбки відвідують школу, із задоволенням беруть участь у колективних заходах, однак постійний розрахунок на схвалення і повагу може негативно відбитися на їхньому ставленні до критичних зауважень або на відсутності підтримки власної «Я-концепції» про себе як гарного учня. Нестача негативних стимулів і викликане цим психічне напруження не сприяють стабілізації особистісного розвитку.

Середовищна адаптація дітей
молодшого шкільного віку (за Б. М. Алмазовим)

Близько до них стоять учні, проблеми адаптації яких виражені в будь-якій із сторін шкільного спілкування (сектор із крапками). Як правило, їм не треба докладати значних зусиль для того, щоб компенсувати свою нездатність, оскільки можливість знайти адекватний вихід із становища все-таки є достатньо високою. Конфлікт можливий при ускладненні виховної ситуації зовнішнім фактором.

До периферії (білий сектор) умовно належать діти, адаптація яких здійснюється переважно за рахунок однієї із сфер становлення, якій вони надають перевагу, тоді як в інших сферах зазнають або поразки, або суттєвих труднощів.

Для утримання своїх позицій у колективі вони змушені максимально мобілізувати свої здібності в адаптованій сфері відносин, а саме спостерігається різний стиль поведінки — сумлінне навчання, що дозволяє зверхньо ставитися

до виявів ворожості з боку товаришів і не дуже перейматися недостатньою увагою педагога; приязнь друзів, що досягається шляхом бравади або впливового заступництва, завдяки якому покарання втрачає свою виховну силу; самовідданість суспільній справі в ім'я офіційного визнання заслуг із боку вчителів.

Особливо небажане з педагогічної точки зору становище, коли дитина приходить до школи без необхідних передумов до середовищної адаптації хоча б в одній із сфер відносин. Так буває, коли діти виховуються в дуже неблагополучних сім'ях або коли сім'я не помічає (чи не вважає за потрібне компенсувати) її нервово-психологічних відхилень.

Діти, які віддають перевагу вузькому колу зовнішніх вражень, які насторожено сприймають будь-яку ініціативу, що йде ззовні, які не можуть пристосовуватися до логічної форми мислення, сильно вагаються у визначенні мотивів вчинків своїх однолітків, чим викликають до себе недовіру з боку учнів та педагогів, у навчанні зазвичай відстають. Їхня педагогічна реабілітація вимагає активного пошуку особистої обдарованості чи переважного розвитку будь-яких здібностей, які дозволяють почати «рух із периферії адаптованого поля до його центру».

Зосередження компенсаторних зусиль на одній із сфер стосунків у шкільному колективі дозволить дитині вибрати пріоритетну для себе форму поведінки, за допомогою якої їй буде простіше засвоїти форми.

Формальне висування їй тристоронніх вимог одночасно, як правило, призводить до найбільш несприятливого варіанта середовищної дезадаптації — втрати інтересу до мотивів колективної поведінки.

ПРОБЛЕМИ ПІДЛІТКОВОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Зростання підліткової дезадаптації збільшується темпами, які помітно випереджають темпи зростання правопорушень в інших вікових групах. Стосовно дорослих серед молоді посилюється нігілізм, демонстративна й зухвала поведінка. Однак з'являються й нові види відхилення поведінки

молоді: воєнізовані формування політичних організацій екстремістів, співпраця з мафією, проституція і сутенерство, різні види злочинів. Школярі почали проявляти крайні форми жорстокості й агресивності. Таким чином молоді люди бажають самоствердитися, що є однією з характерних рис підлітка.

Самоствердження — це розтягнутий у часі тривалий та складний процес, під час якого людина сама утверджує себе як єдину, цілісну та гармонійну особистість.

Учені виділяють три **способи самоствердження особистості**:

- невпевнена поведінка;
- асертивна поведінка (уважне ставлення як до себе, так і до інших);
- агресивний стиль міжособистісного спілкування.

Самоствердження й адаптація у підлітковому віці є одним цілим, при цьому самоствердження можна розглядати як внутрішній процес, а адаптацію — як його зовнішній прояв, або самоствердження — це основний спосіб адаптації.

Адаптація так само передбачає вікові особливості, в даному випадку це особливості підліткового віку, бо саме підліток є новою людиною, що розпочинає приймати норми соціальної поведінки як дорослий член суспільства. Отже, це набуття ряду норм, обов'язків і прав.

Найбільш активно зі всіх видів адаптації проявляється *соціальна адаптація*. Її головною особливістю є зближення цілей і ціннісних орієнтацій групи та людини, яка входить до цієї групи, засвоєння людиною норм, традицій, групової культури, входження в рольову структуру групи. Адаптація відбувається виключно в рамках соціуму, у якому перебуває людина, і передбачає всі нюанси, як для окремої людини, так і для групи, незалежно від кількості її членів, оскільки саме соціум і є контролюючою та корегуючою сукупністю для людини.

Оскільки соціальна адаптація — це включення індивіда або групи в соціальне середовище, пристосування до відповідних правил, системи норм і цінностей, практики та культури організації, то *соціальна дезадаптація* підлітків — це порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда.

Ознаки соціальної дезадаптації:

- порушення норм моралі та права;
- асоціальні форми поведінки;
- деформація системи ціннісних орієнтацій;
- втрата соціальних зв'язків із сім'єю і школою;
- різке погіршення нервово-психічного здоров'я;
- збільшення ранньої підліткової алкоголізації;
- схильність до суїциду.

У дослідницькій літературі перелічується декілька **чинників, що впливають на процес дезадаптації підлітків:**

- спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна);
- психолого-педагогічний чинник (дефекти шкільного та сімейного виховання);
- соціальний чинник (соціальні та соціально-економічні умови функціонування суспільства);
- соціальна діяльність самого індивіда, тобто активно-виборче ставлення до норм і цінностей свого оточення, його дій;
- особисті ціннісні орієнтації;
- здібність до саморегулювання свого оточення.

На жаль, сучасний стан нашого суспільства аж ніяк не сприяє розв'язанню проблеми дезадаптації дітей і підлітків, а тільки загострює її. За останні роки соціально-економічні причини, що зумовлюють зростання числа неповнолітніх, поведінка яких є девіантною, не тільки не зникли, а навпаки, набули подальшого розвитку. Соціальне неблагополуччя виявляється в розпаді сімейних і споріднених зв'язків, бездоглядності й бродяжництві дітей, здійсненні ними антигромадських вчинків і правопорушень, пияцтві та наркоманії. Рання соціальна дезадаптація призводить до формування покоління, що не вміє трудитися і створювати сім'ю.

Підбиваючи підсумок вищезазначеного, можна ще раз нагадати, що складний світ підлітка, далеко не завжди зрозумілий дорослому, потребує щоденної підтримки і коректування, треба частіше пропонувати підліткові допомогу в освоєнні нових норм і правил, щоб потім довго і стомлено не займатися виправленням їхніх помилок. Адже саме дорослий, усвідомлено чи ні, формує особистість, стратегію самоствердження й адаптацію підлітків.

АДАПТАЦІЯ ШЕСТИРІЧОК ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ШЕСТИРІЧНОГО ВІКУ

В умовах реформування загальної середньої освіти особливо актуальною є проблема навчання дітей шестирічного віку. Тому так важливо вчителю знати особливості дітей цього віку й ті труднощі, з якими, можливо, зустрінуться діти, їхні батьки та самі педагоги.

Відповідно до психічного розвитку дитини, у вітчизняній психології дошкільним вважається вік від 3 до 7 років. Кризою 6—7 років є перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку. Молодший шкільний вік, який збігається з періодом навчання в початковій школі, триває з 6—7 до 10 років. У зв'язку з цим виникає багато питань, які потребують спеціального обговорення. Чи означає початок навчання із 6 років прискорення розвитку дитини та її перехід з вікової групи дошкільнят у вікову групу молодших школярів? Чи здатні всі діти навчатися з 6 років? Наскільки корисно включатися у навчання в цьому віці? Яким має бути навчання дітей 6 років?

Відомий психолог і педагог Ш. О. Амонашвілі, аналізуючи проблему навчання дітей шестирічного віку, дійшов висновку: «Може здатися парадоксальним, якщо скажу, що шестирічна дитина більш готова до початку шкільного життя, ніж семирічна... Усі батьки нинішніх дітей, як правило, мають середню та професійну освіту, а багато з них і вищу. Це якісно змінило соціальне середовище, в якому зростає дитина... На розвиток великий вплив мають засоби масової інформації — телебачення, радіо, дитячі журнали, книги, кінофільми. Змінився зміст ігор, з'явилися іграшки, які все більше сприяють фізичному та розумовому розвитку дітей. Шестирічний вік — найбільш сприятливий (сензитивний) період розумового розвитку та соціальної підготовки».

Більшість психологів і педагогів, які працюють із дітьми 6 років, констатують: шестирічний першокласник за рівнем свого психічного розвитку залишається дошкільником. У нього зберігається особливість мислення дошкільника, переважає мимовільне запам'ятовування (запам'ятовується головним чином те, що цікаве, а не те, що необхідно запам'ятати). Специфіка уваги виявляється в тому, що дитина спроможна займатися однією справою не більше ніж 10—15 хвилин.

Особливості дітей шестирічного віку створюють додаткові труднощі в процесі навчання. Пізнавальні мотиви нестійкі та ситуативні, під час навчальних занять у більшості дітей вони з'являються й підтримуються тільки завдяки значним зусиллям учителя. Для учнів шестирічного віку характерна завищена самооцінка, їм важко зрозуміти критерії педагогічної оцінки. Вони вважають оцінку своєї навчальної діяльності оцінкою себе в цілому, тому зауваження вчителя: «Ти зробив неправильно» дитина сприймає як «Ти поганий». Отримання негативних оцінок, зауважень підвищує рівень тривожності, дитина відчуває дискомфорт. У такому стані значна частина учнів стає пасивною, кидає вже почату роботу чи постійно потребує допомоги вчителя. Слабка довільність у поведінці дитини, її залежність від власного емоційного стану ускладнює як стосунки з педагогом, так і спільну роботу дітей на уроці. Навчати шестирічних дітей набагато складніше, ніж дітей 7 років. Методика має зумовлюватися специфікою їхнього розвитку.

У нашій країні накопичений експериментальний досвід навчання шестирічних дітей, починаючи з 1981/82 навчального року. Навчання цих дітей передбачає введення відповідного режиму: тривалість уроку не більше ніж 35 хвилин, організація рухливих ігор на перерві, прогулянки, денний сон, відсутність домашнього завдання. Навчальний матеріал на уроці має бути невеликим за обсягом на протигагу кількості загальноорозвивальних занять: фізкультури, музики, ритміки, екскурсій, спеціальних розвивальних занять, вводяться медичний контроль та психологічне супроводження, особливі програми та методи навчання. Як показує досвід,

незважаючи на прагнення багатьох директорів шкіл і педагогів реалізувати ці вимоги до навчання, нерозв'язаною залишається низка проблем, серед яких називаються і матеріально-технічні, і навчально-методичні, і нормативні. Але, насамперед, це психологічні проблеми.

Разом з тим, організм дитини шестирічного віку вже досяг певного ступеня розвитку. Про це свідчать дослідження багатьох психологів і педагогів. Є велика кількість даних про збільшення пізнавальних можливостей сучасної шестирічної дитини, про її активне прагнення до здобуття нових знань. Проте, за результатами досліджень, такі діти відрізняються від дітей 7 років деякими показниками роботи вищої нервової діяльності. Так, вироблення системи умовних словесних реакцій, які відображають функціональний стан кори головного мозку дитини, що має велике значення для навчання, у дітей семирічного віку відбувається відносно швидко (достатньо 1—4-разової словесної інструкції). Для більшості дітей шестирічного віку властивий більш низький рівень функцій кори головного мозку. Таким чином, головною особливістю морфофункціонального розвитку шестирічок є незавершеність структурного та функціонального розвитку кори головного мозку.

Відомо, що діяльність кори великих півкуль визначається двома головними процесами, від збудження яких залежить працездатність та врівноваженість: чим менша дитина, тим сильніше у неї виявлене переважання процесу збудження над процесом гальмування. У дітей 6 років значного розвитку набувають такі важливі властивості нервових процесів: сила, рухливість, врівноваженість. Але всі ці властивості досить нестійкі. Особливості нервової системи цих дітей зумовлюють малу стійкість уваги, швидко виснажуваність нервової системи, підвищену стомлюваність. Це проявляється в зростанні рухливого неспокою, нестійкої уваги протягом занять. Такі зміни в поведінці дітей молодшого віку можна вважати першими ознаками втоми.

Незавершеність розвитку кори головного мозку визначає ряд психологічних особливостей. У дітей шестирічного віку

мимовільна увага переважає над довільною, активною увагою, а саме довільна увага є необхідною для емоційної активності дитини. Увага дошкільника концентрується на предметі, який справляє на неї великий емоційний вплив, зацікавлює її новизною, яскравістю. Формуванню довільної уваги сприяє участь дитини на уроках в іграх з використанням елементів планування, привнесення до них якогось задуму.

Однією з важливих психологічних особливостей шестирічок є поява орієнтації на соціальні вимоги. Поведінка дитини 6 років значною мірою залежить від емоцій, тому дисципліна на уроці підтримується через емоційну зацікавленість дітей.

Про незавершеність розвитку кори головного мозку свідчить і те, що більш активною є права півкуля мозку, з якою пов'язане конкретне, образне сприймання навколишнього світу. Мислення дітей 6 років має образний, наочно-дійовий характер. Видатний педагог К. Д. Ушинський писав, що діти молодшого віку «мислять формами, фарбами, звуками». Лише після 7 років починає домінувати ліва півкуля мозку (але не в усіх дітей), з якою пов'язаний розвиток другої сигнальної системи — сприймання мови. Це має значення у виборі методів навчання: віддаємо перевагу вербальним методам у подальшому навчанні. Для дітей шестирічного віку важливо використовувати наочний метод навчання, що збуджує інтерес дитини, робить навчальний матеріал більш доступним для сприймання та розуміння.

Із приходом до школи змінюється весь спосіб життя та діяльності дитини. Перший рік навчання є одним із суттєвих, переломних періодів у житті дитини: від того, як пройде адаптація, звикання до школи, залежить її здоров'я, емоційний стан, працездатність, успішність у навчанні в початковій школі й у подальшому житті.

Школа висуває великі та різноманітні вимоги до організму дитини — інтелектуальні, фізичні, психологічні та соціальні. Дитина, прийшовши до школи, потрапляє до незвичного для неї середовища. Змінюється весь уклад її життя. Замість веселих ігор — кожного дня навчальні заняття, які потребують